

Registro Nr. 2372

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 367 (SA)

ŠIAULIŲ (ŽEMAIČIŲ) PILIES TEISMAS

ШАВЕЛЬСКИЙ (ЖМУДСКИЙ) ГРОДСКИЙ СУД

**PILIES TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ; SUMARINIŲ, TAKTINIŲ,
ORDINARINIŲ IR KT. REJESTRŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1765–1812 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE ŠIAULIŲ (ŽEMAIČIŲ) PILIES TEISMO FONDAŲ NR. 367 (SA)

2010-03-04 Nr. A-
Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Sudarytojo pavadinimo pasikeitimai

**Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismas ([1775]–[1797 m.]);
Šiaulių pilies teismas ([1798]–[1831 m.])**

Pilies teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564–1566 m. teisminės-administracinės reformos. Žemaičių seniūnijoje dar vadinamoje kunigaikštystėje permainos teisminėje sistemoje įvyko tik po dešimties metų, nes ji nuo seno turėjo privilegijų, išskiriančių ją iš kitų LDK žemių tarpo. Žemaitiją valdė seniūnas, kurį rinko vietinė bajorija, o LDK valdovas jį tik tvirtino. Žemaitijos kunigaikštystė skyrėsi nuo kitų Lietuvos sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus tuo, kad buvo padalinta į valsčius. XVI a. antros pusės istorijos šaltiniuose minimi net 48 valsčiai.¹ Palaipsniui Žemaitijos kunigaikštystės seniūno galios buvo ribojamos, o 1575 m. jos teritorijoje įkurti pilies, žemės ir pakamario teismai. Nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio iki 1764 m. nuolatine Žemaičių pilies ir žemės teismų sesijų vieta buvo Raseiniai.

Pilies teismo veiklą ir funkcijas detaliai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius.² Pilies teismas buvo pirma instancija, nagrinėjusi bajorų baudžiamąsias bylas. Jo kompetencijai priklausė sunkių kriminalinių nusikaltimų, už kuriuos buvo numatyta mirties bausmė nagrinėjimas. Pagal II Lietuvos Statuto IV skyriaus 30 straipsnį tai buvo bylos dėl bajorų dvarų užpuolimų, bažnyčių nuniokojimų, išžagimų, apiplėšimų, vagysčių, sukčiavimo, dokumentų klastojimo, padegimų, burtų arba kerėjimo, bajoro sužeidimo arba nužudymo. Pabėgusių valstiečių ir tarnų bylos, pagal bajoro valią buvo nagrinėjamos tiek pilies, tiek ir žemės teisme.³ Be to, pilies teismui tekdavo spręsti ir civilinius ieškinius, susijusius su žemvaldžių baudžiamosiomis bylomis.

Pilies teismo jurisdikcijai priklausė visi pavieto žemvaldžiai, o Žemaitijos atveju visi kunigaikštystėje gyvenantys ar žemę turintys bajorai. Tai nebuvo pastoviai veikianti įstaiga, todėl pilies teismas bylų spręsti rinkdavosi kas mėnesį kunigaikštystės centre – Raseiniuose. Sesijos turėjo

¹ *Słownik geograficzny* – Warszawa, 1895, T. XIV. P.799

² ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; p. 162-283.

³ BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* – V; 1997, p. 54.

prasidėti kiekvieno mėnesio pirmą dieną ir trukti dvi savaites. Jos gudų kalboje buvo vadinamos *рочки*, o lotynų – *kadencia*.

Pilies teismas buvo vienintelė teisminė institucija, kurio pareigūnai buvo ne renkami, o skiriami. Jam vadovavo karaliaus skiriamas pilies teismo seniūnas. Pilies teismo seniūnai, skiriami iš aukštesnių bajorijos sluoksnių ir, būdami užimti kitais svarbiais valstybės reikalais, nevisada turėjo laiko dalyvauti teismo posėdžiuose. Todėl jie II Lietuvos Statuto IV skyriaus 37 straipsniu buvo įpareigoti patys sudaryti pilies teismą - savo nuožiūra paskirti savo vietininką (paseniūnį), pilies teisėją ir raštininką. Dėl to pilies teismas dar kartais būdavo vadinamas seniūno teismu. Iš pilies teismo pareigūnų nebuvo reikalaujama specialaus mokslo ar pasirengimo. Užteko to, kad jie gyventų tame paviete, būtų bajorai, LDK piliečiai, garbingi žmonės, išmaną teisę ir moką gudišką kanceliarijos raštą.

Pilies teisme bylas nagrinėjo ir sprendė visi trys teismo nariai kartu: seniūnas arba jo pavaduotojas paseniūnis, pilies teisėjas ir raštininkas. Vienam iš jų susirgus, arba dėl kitos svarbios priežasties negalint atvykti, teismo sesija neįvykdavo.⁴ Teisėjas tris kartus neatvykęs į teismo posėdį, netekdavo savo pareigų. Pilies teismo pareigūnų sprendimai galėjo būti skundžiami žemės teismui, kuris vykdė pilies teismo veiklos priežiūrą. Raštininkas tvarkė pilies teismo knygas, sudarytas iš daugelio bylų (ieškinių), kurių pirmojoje dalyje buvo įrašomi įvairūs teisiniai aktai, o antrojoje dalyje – teisminis bylų nagrinėjimas. Į šias knygas buvo įrašomi ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Įrašai pilies teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir žemės teismo knygose. Teismo pareigūnams darbe padėdavo vazniai. Jie išnešiodavo šaukimus, atlikdavo įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavo bylos aplinkybes, dalyvaudavo teismo posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes.

Už savo darbą pilies teismo teisėjai ir pareigūnai pastovios algos negavo. Jiems mokėjo pagal Statuto nustatytus įkainius: nuo kiekvienos išnagrinėtos bylos, į knygas įrašyto dokumento ar išduoto jo nuorašo. Pilies teismas buvo žemutinė instancija, todėl nepatenkinti jo sprendimais galėjo juos apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui. Pilies teismo nuosprendžiai dažnai būdavo labai griežti: mirties bausmė, mirties bausmės paskelbimas už akių t.y. nesugautam nusikaltėliui (infamija), kalėjimas, pilietinių teisių atėmimas ir ištrėmimas (banicija), didelės piniginės baudos. Teismas turėjo savo kalėjimą ir budelį.

⁴ ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, Т. 2; p. 212.

XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarinė slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. pilies teismai buvo panaikinti. Atsirado vadinamieji žemininkų teismai (*ziemiańskie sądy*). Jie perėmė pilies teismų funkcijas. 1794-10-30 caro įsaku pilies teismai vėl atkurti ir įteisinti.⁵ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Šiaulių pilies teismo įsteigimą nulėmė keletas svarbių teisinių-administracinių reformų, įvykusių Žemaitijoje XVIII a. antroje pusėje. Iki tol čia buvo tik vienas pilies ir žemės teismų sesijų centras Raseiniuose. Tačiau jau 1758 m. Raseinių seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama įkurti daugiau teismų, nes „Žemaitija esanti labai didelė, daliai kunigaikštystės pakraščių žemvaldžių nepatogu ir brangu vykti tvarkyti teisminių reikalų į Raseinius.“⁶

Atsižvelgiant į vietos bajorų prašymą, o taip pat siekiant paspartinti civilinių ir baudžiamųjų ieškinių nagrinėjimą, bei sumažinti pernelyg didelį teisėjų darbo krūvį, 1764 m. Abiejų Tautų Respublikos (ATR) Seime buvo priimtas įstatymas, pagal kurį Žemaitija buvo padalinta į Raseinių ir Telšių teismines reparticijas arba dalis (lotynų k. *repartitio – atidalijimas*).⁷ Šiaulių pavietas priklausė Raseinių reparticijai. Raseinių teismo reparticijai taip pat priklausė Raseinių, Josvainių, Ariogalos, Vilkijos, Veliuonos, Viduklės, Kražių, Tendžiogalos, Didžiųjų Dirvėnų, Mažųjų Dirvėnų, Užvenčio ir Beržėnų pavietai (iš viso 13 pavietų). Kita teismo reparticija buvo įkurta Telšiuose, kur įsteigti pilies ir žemės teismai. Jai priklausė 15 pavietų ir ji veikė iki 1775 m.⁸

Pirmą kartą Šiaulių teismų reparticija įkurta 1775 m. ATR Seimo priimtu įstatymu formaliai motyvuojant „tikslingiau paskirstyti teismų kadencijas“. Telšių reparticija buvo panaikinta ir perkelta į Šiaulius. Vienas iš aktyviausių šio teismų perkėlimo šalininku ir iniciatoriumi buvo LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas. Jis tuo metu administravo Šiaulių ekonomiją, kuriai priklausė gana sparčiai besivystantis Šiaulių miestas. Antanas Tyzenhauzas tikėjosi, kad pilies ir žemės teismų perkėlimas į Šiaulius sudarys palankesnes sąlygas jam toliau plėtotis, padidins jo reikšmę ir ekonomijos pajamas.

1776 m. ATR Seimui patikslinus Šiaulių reparticijos administracinį suskirstymą, nutarta, kad jai priklausys Šiaulių, Mažųjų ir Didžiųjų Dirvėnų, Beržėnų, Užvenčio, Viešvėnų, Godingos, Biržinėnų,

⁵ РУБИНШТЕЙН, Сергей С. *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг.*- Вильна, 1894, p. 161; 184.

⁶ VAIVADA, Vacys; *Administravimas, teismai Žemaitijoje XV–XVIII a.// Žemaitija XV–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2000, p. 117-123

⁷ *Šiaulių miesto herbas* //Lietuvos heraldikos komisija prie Respublikos Prezidento. Vilnius, 2001, p. 1-15.

⁸ DAUGIRDAS, Vidmantas; *Gruzdžių valsčiaus ir jo gyventojų raida – V*; 2009, p.6-7.

Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų, Žarėnų ir Patumšių pavietai. Likę Žemaitijos kunigaikštystės pavietai toliau priklausė Raseinių pilies ir žemės teismų repartacijai.

1776 m. vasario 26 d. pradėjo veikti Žemaitijos kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo kanceliarija (raštinė), o 1776 m. kovo 1 d. prasidėjo pirmoji Šiaulių pilies teismo sesija.⁹ Tais pačiais metais pradėjo darbą ir Šiaulių repartacijos žemės teismas. Šiaulių miesto pietiniame Turgaus aikštės pakraštyje (dabar Nepriklausomybės aikštė) iškilo klasicistinio stiliaus trijų aukštų mūrinis teismo pastatas. Jame įsikūrė pilies ir žemės teismų raštinės bei archyvas.¹⁰ Teismų raštinės dirbo nuolat. Mieste atsirado teisėjų, raštininkų, advokatų ir kitų su teismais susijusių pareigūnų, kurie valdžios nurodymu atvyko iš Telšių. Taip pat į Šiaulius buvo atvežtos Telšių repartacijos pilies ir žemės teismų knygos.

Pirmoje 1776 m. Šiaulių repartacijos pilies teismo aktų knygoje minimi šie pareigūnai: paseniūnis Juozapas Slavočinskis, teisėjas Antanas Pilsudskis, teisėjas Antanas Burba, kuris vienu metu ėjo ir teismo raštininko pareigas. Šios aktų knygos dokumentuose taip pat išvardyti net 15 vaznių: Motiejus Buivydas, Jonas Stankevičius, Laurynas Olšauskas, Mykolas Rusinovičius, Tadas Čapkovskis ir kt.¹¹ Tiek daug vaznių buvo reikalinga todėl, kad pilies teismas skirtingai negu žemės teismas posėdžiavo dažniau, nagrinėjo daugiau bylų. Vazniai privalėjo laiku pristatyti bajorams šaukimus į teismą, išvežiojant juos po gana didelę Šiaulių teisminę repartaciją, taip pat atlikti nusikaltimo vietas ir nukentėjusiųjų žaizdų apžiūrą.

1790 m. Žemaičių kunigaikštystėje greta Šiaulių ir Raseinių teisminių repartacijų buvo leista įsteigti trečią teisminę repartaciją Telšiuose, kuri apėmė Telšių ir Palangos pavietus. Visas tris reparticijas, jų etatus ir ribas 1791 m. patvirtino Ketverių metų (1788–1792 m.), o 1793 m.- Gardino Seimai. Tuomet teisminės repartacijos pavadintos paviečiai.

Šiaulių pilies ir žemės teismai veikė ir po trečiojo Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimo, o 1831 m. caro valdžiai šiuos teismus panaikinus, jų bylos perėjo Šiaulių apskrities teismo žinion.

⁹ *Šiaulių apygardos teismai. Teismo istorija* //www.sateismai.lt. p. 1-6.

¹⁰ LVIA. F. 11 (SA) Ap. 1. B. 4035 l. 5-5v.

¹¹ LVIA. F. 367 (SA) Ap. 1. B. 14812

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Šiaulių apskrities teismas neskubėjo vykdyti šio nutarimo ir, motyvuodamas lėšų trūkumu, vilkino pilies ir žemės teismų knygų perdavimą, todėl jis užtruko net iki 1857 metų vidurio. 1853–1857 m. laikotarpiu Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui buvo perduotos 322 bylos.¹²

1853 m. gruodžio-1854 m. sausio mėn. nedidelėmis siuntomis Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 26 Šiaulių pilies teismo aktų knygas.¹³ Iš šių bylų perdavimo žiniaraščio galima spręsti apie jų būklę: visos aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos smalkos antspaudu. 1855 m. lapkričio-1856 m. gruodžio mėn. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 37, o 1857 m. sausio-gegužės mėn. 87 Šiaulių pilies teismo bylas. Šios bylos buvo jau su Šiaulių apskrities teismo antspaudu.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Šiaulių pilies teismo bylos (145 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 14807–14951).¹⁴ Bylos buvo susistemintos tokia pat chronologine ir temine seka, kokia buvo gautos iš Šiaulių apskrities teismo. Ankstyviausias dokumentas buvo 1766 m., vėlyviausias – 1812 m. Pagal dokumentų pobūdį bylos buvo suskirstytos į kelias grupes: aktų knygos; einamųjų reikalų protokolai; sumarinių, ordinarinių, taktinių bylų rejestrai. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo neišbaigtumo, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido

¹² MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 48.

¹³ LVIA. F. 594 Ap. 1, B. 664. l. 571, 576.

¹⁴ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, p. 525–529.

potvarkį, kuriuo LTSR archyvo valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį, 1949–1951 m. Šiaulių pilies teismo fondui buvo suteiktas Nr. 367 (SA), Šiaulių žemės teismo fondui – Nr. 365 (SA).

1957-01-01 buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senujų aktų, tarp jų ir Šiaulių pilies ir žemės teismų, fondai. Šiaulių pilies teismo fondą Nr. 367 (SA) sudarė du apyrašai. N. Gorbačevskio katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1, apyrašas Nr. 2 buvo sudarytas 1968 m. iš XVIII-XIX a. dokumentų pabirų ir XIX a. pr. Šiaulių pilies teismo aktų knygos fragmento.

1976 m. ir 1980 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Šiaulių pilies teismo fondo Nr. 367 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apyrašo Nr. 1 apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 14807–14951 (145 apskaitos vienetai) faktiškai yra 145 bylos. Taigi realus bylų kiekis atitiko nurodytą bylų kiekį N. Gorbačevskio kataloge. Taip pat patikrinus papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą nerasta bylų, priklausančių Šiaulių pilies teismo fondui Nr. 367 (1985-02-05 fondo pažyma).

Remiantis LVIA 2010 m. Dokumentų ekspertų komisijos posėdžio siūlymu, sudarant Šiaulių pilies teismo fondo Nr. 367 (SA) apyrašą Nr. 1 iš jo išbrauktos keturios šiam fondui nepriklausančios bylos. Jos perkeltos į fondą Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“, kur jos 2011 m. buvo įrašytos į pertvarkytą apyrašą Nr. 1. Taip pat remiantis komisijos siūlymu, nutarta, įrašyti vieną bylą į fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ apyrašą Nr. 1.

Po pertvarkymo fonde Nr. 367 (SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 142, apyraše Nr. 2 – 14 apskaitos vienetai.

Iš viso Šiaulių pilies teismo fonde Nr. 367 (SA) yra 156 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1750–1830 m.

Pilies teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolų; summarinių, taktinių, ordinarinių ir kt. rejestrų

apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2009–2010 m., sudarant Šiaulių pilies teismo fondo Nr. 367 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Šiaulių pilies teismo fondo Nr. 367 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 142 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Šiaulių teismo fondo Nr. 367 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai; summarinių, ordinarinių, taktinių ir kt. bylų rejestrai. Dokumentų chronologinės ribos 1766–1812 m. Seniausia fondo Nr. 367 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra 1766 m. Telšių repartacijos pilies teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai pilies teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir žemės teismo knygose. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktų knygas sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų knygose įrašyti nagrinėjamų kriminalinių arba civilinių bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Didžioji dalis XVIII a. Šiaulių pilies teismo knygose esančių dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir lotynų kalba rašytų dokumentų. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis. Bylos antraštėje yra nurodytas pilnas teismo pavadinimas, o sekančių bylų antraštėse, siekiant išvengti pasikartojimo, nurodomi tik to teismo dokumentų tipai (aktų knyga, dekretų knyga, protokolai, rejestras).

Tvarkant fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ apyrašo Nr. 1 bylas buvo aptikta, kad jame yra ir 10 Žemaičių kunigaikštystės Telšių repartacijos pilies teismo knygų (Gor. kat. Nr. 14807-14811, 14870-14871, 14887-14888 ir 14924, o tai pat 9 mišraus tipo Telšių ir Šiaulių repartacijų pilies teismų knygų (Gor. kat. Nr. 14812, 14849, 14856, 14868-14869, 14889-14890, 14925-14926). Žemaičių kunigaikštystės Telšių repartacijos pilies teismas veikęs, 1765–1775 m. buvo, Seimo nutarimu, 1776 m. perkeltas į Šiaulius, kur įkurta nauja pilies teismo repartacija. Šiaulių repartacijos pilies teismas tapo Telšių repartacijos pilies teismo, kaip teisminės įstaigos teisių perėmėja. Apie tai liudija tas faktas, kad į Šiaulius atvyko ir jo pilies teisme ėmė dirbti tie patys teisėjai, anksčiau dirbę Telšių repartacijos pilies teisme, taip pat buvo atvežtas šio teismo archyvas, tapęs neatsiejama Šiaulių repartacijos pilies teismo archyvo dalimi.

Sudarant fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ apyrašą Nr. 1, rastos keturios šiam fondui nepriklausančios bylos Gor. Nr. 14833, 14837, 14846 ir 14848. Detalios šių keturių bylų peržiūros metu nustatyta: kad – tai Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės teismo knygos. Pagal dokumentų pobūdį trys bylos – tai žemės teismo einamųjų reikalų ir teismo protokolai ir viena byla dekretų knyga. Dokumentų chronologinės ribos 1765–1796 m. Nustatant bylų priklausomybę fondui, bylas Gor. Nr. 14833, 14837, 14846 ir 14848 nutarta išbraukti iš fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ apyrašo Nr. 1. Jos bus įrašytos į fondo Nr. 365 (SA) „Šiaulių žemės teismas“ naujai pertvarkytą apyrašą Nr. 1.

Nustatant bylų priklausomybę fondui tai pat nutarta, įrašyti vieną bylą į fondo Nr. 367 (SA) „Šiaulių pilies teismas“ apyrašą Nr. 1. Ši byla buvo rasta 2008 m. pertvarkant fondo Nr. 79 (SA) „Ukmergės žemės teismas“ apyrašą Nr. 1. Tai yra Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo dekretų knyga Gor. Nr. 14380, kurios dokumentų chronologinės ribos 1786–1788 m.

Iš viso į fondo Nr. 367 (SA) Šiaulių pilies teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyta 142 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1765–1812 m.

Senujų aktų skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 367 „ШАВЕЛЬСКИЙ ГРОДСКИЙ СУД“**I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ****Изменения названия фондообразователя****Гродский суд Шавельской репартиции Жмудского княжества [1775]–[1797] гг.****Шавельский гродский суд [1798]–[1831] гг.**

Гродские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебной-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг., а в Жмудском старостве ещё называемом княжеством только в 1575 г. Жмудь занимала особое положение среди других территориальных единиц ВКЛ. Ею управляли местной шляхтой избираемые и имевшие широкие полномочия старосты, которых великий князь только утверждал. Жмудское княжество было разделено на волости, а не на воеводства и поветы, как другие земли ВКЛ. В актах второй половины XVI в. упоминаются до 48 волостей. Постепенно полномочия жмудского старосты были сужены, а в 1575 г. на территории Жмудского княжества учреждены гродский, земский и подкоморский суды. С конца XVI в. по 1764 г. центром заседаний Жмудского гродского и земского судов стали Россиены.

Деятельность и функции гродского суда были детально регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. Гродский суд был низшей инстанцией, рассматривавшей уголовные дела шляхты. В компетенцию этого суда входило решение тяжких криминальных преступлений за которые была предусмотрена смертная казнь.

Согласно 30 статьи IV раздела II Литовского Статута гродский суд рассматривал дела о набегах на дворянские имения, изнасилованиях, грабежах, кражах, разорении костельного имущества, подделке документов, колдовстве, убийстве или ранении дворянина и пр. Дела беглых крестьян и слуг по усмотрению их владельца мог решать как гродский, так и земский суды. Гродскому суду приходилось решать и гражданские иски, которые касались уголовных дел.

Юрисдикции гродского суда принадлежала вся поветовая шляхта, в Жмудском княжестве все там проживающие или земельную собственность имеющие дворяне. В начале каждого месяца в Россиенах проходили судебные сессии, которые на старобелорусском языке назывались *рочки* или на латинском языке *kadencia*. Сессии начинались в первых числах месяца и длились две недели.

Гродский суд был единственной институцией, должностные лица которого не выбирались, а назначались. Им руководил назначаемый королем судебный староста. Судебный староста, часто был занят другими важными государственными делами, поэтому из-за нехватки времени не мог участвовать в заседаниях суда. В этих случаях 37 статья IV раздела II Литовского Статута обязывала их назначать должностных лиц гродского суда: подстаростия, судью и писаря. Поэтому гродский суд иногда называли старостинским судом. Основными требованиями для кандидатов в судьи было их дворянское происхождение, хорошая репутация, знание права и старобелорусского языка, употреблявшегося в тогдашнем делопроизводстве.

Гродский суд был коллегиальным органом. Дела рассматривали и решения по ним принимали втроём: староста или его заместитель подстаростий, гродский судья и писарь. В случае болезни или отсутствия по уважительным причинам одного из них, сессия отзывалась. Судья, три раза неучаствовавший в заседаниях суда, терял свою должность.

Все действия должностных лиц гродского суда могли быть обжалованы в земском суде. Писарь ведал гродскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. Также в эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр.). Записи, внесённые в гродские книги, имели силу актов, подтвержденных нотариусом. Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и др. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания.

За свою работу судьи и другие должностные лица постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам установленным в Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи. Гродский суд был низшей инстанцией, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Приговоры суда того времени часто бывали очень строгими: смертная казнь, заключение, ссылка (баниция или инфамия), телесные наказания, большие денежные штрафы. Гродский суд имел свою тюрьму и палача.

В XVI—XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. городские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. городские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

Во второй половине XVIII в. в Жмудском княжестве было проведено ряд важных судебно-административных реформ, которые позднее обусловили образование Шавельского городского суда. До этого времени единственным местом для проведения сессий городского и земского судов были Россиены. Но уже в 1758 г. в инструкцию Россиенского сеймика вносится требование местной шляхты учредить больше судов, потому, что „территория Жмуди довольно обширная и многим землевладельцам с окраин княжества очень неудобно и дорого ездить в Россиены на судебные заседания“. Просьбы жмудских дворян, увеличение количества гражданских и уголовных исков для разбирательства которых требовалось немало времени, а также большая рабочая загруженность судей предопределили решение разделить Жмудь на судебные провинции.

В 1764 г. решением Сейма Речи Посполитой, юрисдикция Жмудского городского и земского судов, охватывающая всю территорию княжества, была разделена на две части: Россиенскую и Тельшевскую судебные репартиции (на латинском яз. *repartitio* – часть, отделение). Россиенской репартиции принадлежали Россиенский, Шавельский, Ясвойнский, Эйрагольский, Велионский, Видуклевский, Крожский, Тендзягольский, Больших Дырвян, Малых Дырвян, Ужвентский и Бержанский поветы (всего 13). Вторая судебная репартиция была образована в Тельшах. В неё входили 15 поветов и она существовала до 1775 г.

В 1775 г. указом Сейма Речи Посполитой была упразднена Тельшевская судебная репартиция и вместо неё образована Шавельская судебная репартиция. Формально мотивом этого решения была „потребность более рационально распределить судебные кадены“. Но в действительности главным сторонником и инициатором переноса судов из Тельш в Шавли оказался дворцовый казначей и администратор королевских имений Антоний Тизенгауз. Он в то время управлял Шавельской экономией, которой принадлежали Шавли. Антоний Тизенгауз с переносом городского и земского судов в Шавли стремился повысить значение города, создать более благоприятные условия для его роста, а также увеличить доходы экономии.

В 1776 г. Сейм, уточнил административные границы Шавельской судебной репартиции и решил, что в её состав войдут Шавельский, Больших Дырвян, Малых Дырвян, Бержанский, Ужвентский, Вешвянский, Гондингский, Биржинянский, Повонденский, Медынганский,

Корклянский, Жоранский и Потумшевский поветы. Другие поветы Жмудского княжества остались в юрисдикции Россиенской репартиции.

26 февраля 1776 г. была учреждена канцелярия гродского суда Шавельской репартиции, а 1 марта 1776 г. началась его первая сессия. В том же году начал действовать земский суд Шавельской репартиции. В центре Шавель на южной стороне городского рынка (в настоящее время площадь Независимости) в стиле классицизма было построено трёхэтажное каменное здание суда. В нём разместились канцелярии гродского и земского судов, а также архив. Канцелярии работали постоянно. В городе обосновались судьи, адвокаты, писари, возные и другие судебные чиновники, по распоряжению властей прибывшие из Тельш. В Шавли был перевезены книги Тельшевского гродского и земского судов.

В первой актовой книге гродского суда Шавельской репартиции с 1776 г. упоминаются его чиновники: подстаростий Иозеф Славочинский, судья Антоний Пилсудский, судья Антоний Бурба, одновременно исполнявший обязанности писаря. Также в этой книге перечислены 15 возных: Мацей Буйвид, Ян Станкевич, Лаврин Ольшевский, Михал Русинович, Тадеуш Чапковский и др. Гродский суд заседал чаще земского, поэтому большое количество возных требовалось, чтобы вовремя вручить дворянам вызовы в суд, провести осмотр места преступления, увечий и ран пострадавших.

В 1790 г. на Жмуди, кроме уже существовавших Шавельской и Россиенской судебных репартиций, была снова учреждена Тельшевская судебная репартиция, которой принадлежали Тельшевский и Полонговский поветы. Границы, полномочия и этаты трёх судебных репартиций Жмудского княжества были утверждены в 1791 г. Четырёхлетним (1788-1792 гг.) и в 1793 г. Гродненским Сеймами Речи Посполитой. Тогда же репартиции принято называть поветы.

Шавельский гродский и земский суды действовали и после третьего раздела Польши и ВКЛ, а в 1831 г. царской властью они были упразднены. Дела этих судов перешли в ведение Шавельского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. Шавельский уездный суд не спешил с передачей древних актов, мотивируя свои действия нехваткой денежных средств. Передача городских и земских книг затянулась до середины 1857 г. В течении 1853–1857 гг. Шавельский уездный суд передал Виленскому центральному архиву древних актов 322 дела.

Архив в декабре 1853 г. – январе 1854 г. небольшими посылками получил 26 актовых книг Шавельского городского суда. В передаточной описи дел было указано, что все книги в переплёте, с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена сургучёвой печатью ревизионной комиссии Виленской, Гродненской и Белостокской губерний. В ноябре 1855 г. – декабре 1856 г. Виленский центральный архив древних актов получил 37, а в январе – мае 1857 г. 87 книг Шавельского городского суда.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Шавельский городской суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 145 единиц (Гор. № 14807–14951). Дела в каталоге шли в такой же очередности, в какой были получены из Шавельского уездного суда. Самым древним являлся документ с 1766 г., самым поздним с 1812 г. По виду документов дела были распределены: на актовые книги; поточные протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарийные и др. реестры. Каждое дело получило инвентарный номер, указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на его недостатки, широко вошел в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Шавельский городской суд“ был присвоен № 367, а фонду „Шавельский земский суд“ № 365.

1 января 1957 г. был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды „Шавельский гродский суд“ и „Шавельский земский суд“. Фонд № 367 „Шавельский гродский суд“ состоял из двух описей. Каталог Н. Горбачевского использовался как опись № 1. Опись № 2 была составлена в 1968 г. из россыпи документов XVIII-XIX вв. и фрагментов актовых книг Шавельского гродского суда с начала XIX в.

В 1976 г. и 1980 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 367 „Шавельский гродский суд“. Результаты проверки подтвердили наличие 145 единиц в группе дел каталога Н. Горбачевского № 14807–14951, который использовался как документ учёта описи № 1. В ходе проверки и уточнения фондовой принадлежности по дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского – дел фонда № 367 не выявлено (справка от 1985-02-05).

В 2010 г. придерживаясь рекомендации заседания архивной методической комиссии при составлении описи № 1 фонда № 367 „Шавельский гродский суд“ из неё были изъяты четыре нефондовые дела. Эти нефондовые дела в 2011 г. были перенесены в фонд № 365 „Шавельский земский суд“ и присоединены к новосоставленной описи № 1. Также придерживаясь рекомендации методической комиссии решено, присоединить одно дело к описи № 1 фонда № 367 „Шавельский гродский суд“.

После усовершенствования по описи № 1 имеется в наличии 142, а по описи № 2 – 14 единиц хранения.

Итого в фонде № 367 „Шавельский гродский суд“ имеется 159 единиц хранения, хронологические рамки которых 1750–1830 гг.

Первая опись фонда № 367 „Шавельский гродский суд“

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2010 г. описи № 1 фонда № 367 „Шавельский гродский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;

4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 367 „Шавельский гродский суд“ имеется в наличии 142 единицы хранения. Все дела в новосоставленной описи получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые номера каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 367 по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарийные и др. реестры дел. Крайние даты документов 1766–1812 гг. В описи № 1 фонда № 367 самой древней книгой является актовая крепостная и поточная книга гродского суда Тельшевской репартиции за 1766 г.

Актовые крепостные книги составляют разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи и пр. Внесённые в гродские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Особенно большую ценность представляют завещания. Они показывают социальное-экономическое развитие литовских дворян и уровень их правовой культуры. В поточные книги вписывались жалобы, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции и пр. В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых уголовных или гражданских дел и выносились по ним судебные решения.

Большинство документов Шавельского гродского суда с XVIII в. написаны на польском языке. Намного реже встречаются акты написанные на латинском языке. При создании описи № 1 фонда № 367 составлены также новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Во время описания дел описи № 1 фонда № 367 „Шавельский гродский суд“ в ней обнаружены 10 книг гродского суда Тельшевской репартиции (Гор. № 14807-14811, 14870-14871, 14887-14888 и 14924), а также 9 книг смешанного типа: принадлежавших гродским судам как Тельшевской, так и Шавельской репартиций (Гор. № 14812, 14849, 14856, 14868-14869, 14889-14890, 14925-14926). В 1765–1775 гг. в Жмудском княжестве действовавший гродский суд Тельшевской репартиции, решением Сейма, в 1776 г. был перенесён в Шавли, где была образована новая судебная репартиция. Гродский суд Шавельской репартиции перенял все полномочия гродского суда Тельшевской репартиции. Об этом свидетельствует тот факт, что в Шавлях обосновались и в гродском суде начали работать судьи, ранее заседавшие в гродском

суде Тельшевской репартиции. Также из Тельш в Шавли был перевезён судебный архив, который стал неотъемлемой частью архива гродского суда Шавельской репартиции.

При составлении описи № 1 фонда № 367 „Шавельский гродский суд“ обнаружены четыре нефондовые дела Гор. № 14833, 14837, 14846 и 14848. При более подробном осмотре установлено, что эти дела относятся к судебным книгам земского суда Шавельской репартиции. По типу документов три дела являются поточными и судебными протоколами, а одно дело декретовой книгой. Крайние даты документов 1765–1796 гг. При уточнении принадлежности дел фонду решено, дела Гор. № 14833, 14837, 14846 и 14848 вынести из новосоставленной описи № 1 фонда № 367 „Шавельский гродский суд“ и присоединить к новосоставленной описи № 1 фонда № 365 „Шавельский земский суд“.

При уточнении фондовой принадлежности дел, а также придерживаясь рекомендации архивной методической комиссии с 2010 г. решено, одно дело присоединить к новосозданной описи № 1 фонда 367 „Шавельский гродский суд“. Это дело было обнаружено в 2008 г. при составлении описи № 1 фонда № 79 „Вилкомирский земский суд“ и является декретовой книгой гродского суда Шавельской репартиции Жмудского княжества Гор. № 14380. Крайние даты документов 1786–1788 гг.

Всего в описи № 1 фонда № 367 „Шавельский гродский суд“ имеется 142 единицы хранения, хронологические рамки которых 1765–1812 гг.

Отдел Древних актов

Старший палеограф

Александр Банюсевич